

İZMİR İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI
NO.

**DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
D.E.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İşbirliğiyle Düzenlenen**

**İSLÂM
VE
ÇALIŞMA HAYATI
ULUSAL SEMPOZYUMU**

[25-27 Kasım – 2005]

İZMİR 2008

I.Oturum /Birinci Bildiri

KUR'AN'A GÖRE ÇALIŞMANIN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ VE İBADET BOYUTU

Prof. Dr. Ali AKPINAR*

Tanımlar:

Bugün Müslümanlar olarak çalışma hayatımızda yaşadığımız problemlerin arka planında, çalışma anlayış ve felsefemizdeki problemlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu problemlerin oluşmasında insanımızın din anlayışının rolü kadar, dinin bu problemlere getirdiği çözüm önerileri son derece önemlidir. Çünkü İslam toplumları, dini doğru anlayıp gereğini yerine getirdikleri zamanlarda ilerlemişlerdir. O halde her konuda olduğu gibi, çalışma hayatında da dinin yönlendirmelerinden ve onun yaptırım gücünden yararlanmak gerekmektedir.

İnsana hitaben ve insan için gelen Kur'ân, insanın davranışlarını değerlendiren ve sonuçta insana değer kazandıran bir kitaptır. İnsana, bu ismin verilış nedenlerinden biri de onun sürekli hareket eden bir varlık oluşudur.¹ İnsan için, Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmanın bir göstergesi de "Her gün/her ân bir işte olan"², söylediği ve yaptığı her şeyde hikmet olan Yüce Allah'ın ölçüleri doğrultusunda her zaman ve her yerde hikmetli söz söyleyip hikmetli iş işleyebilmektir.

Büyük ölçüde insan davranışlarını konu edinen Kur'ân'da, çalışma ile ilgili çok çeşitli kavramlar yer almıştır. Aml, Fal, Sna, Chd, Seâ gibi. İnsan çalışmalarının çeşitliliğine vurgu yapan Kur'ân, bu çalışmaları

* C.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. e-mail:lakpinar@cumhuriyet.edu.tr

¹ İnsana bu ismin verilili ilgili olarak şu üç görüş ileri sürülmüştür: Bu görüşlere göre 'Ens' kökünden ünsiyet eden, cana yakın olan sosyal varlık anlamına yahut 'Nsy' kökünden unutan anlamına yahut da 'Nvs' kökünden hareket eden, kımıldayan anlamına insan denmiştir. Bkz. İsfahânî, **el-Müfredât**, s, 776; İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, I, 47. Aslında insan da, adındaki bu üç özelliğin üçü de mevcuttur. O, hem başkalarıyla birlikte yaşayan sosyal bir varlıktır, hem sürekli hareket halinde koşturan bir varlıktır, hem de unutkan bir varlıktır.

² 55 Rahman 29.

değerlendirirerek tasnif etmiştir. Daha çok insan fiilleri için kullanılan bu kavramlardan en meşhurlarını kısaca açıklayalım:

Fiil: Her türlü iş ve oluş için kullanılır. Amel, fiilden; sun' ise ikisinden daha özel anlam ifade eder. Buna göre her sun' aynı zamanda bir ameldir; her amel de aynı zamanda bir fiildir.³ Kur'ân'da pek çok ayette Yüce Allah'ın yaptığı işler için (11/107, 85/16, 89/6, 105/1), meleklerin işleri için (66/6) insanın yaptığı iyi ve kötü işler için (7/155,173, 10/106, 21/62, 26/19..), yer ve gökteki tüm varlıkların işleri için (24/41), cansız varlıkların işleri için (21/63) bu kök değişik formlarda kullanılmıştır.

Amel: Her canlının kasıtlı olarak yaptığı her iş ameldir. Amel, fiilden aha özel anlam taşır. Şöyle ki fiil, hayvanların kasıtsız yaptıkları işlere de denir; cansız varlıklardan sadır olan işlere de denir. Amelin onlar için kullanılması çok nadirdir. Amel, iyi kötü her iş için kullanılır.⁴ Amel, bir işte kalıcı iz bırakmaktır, fiilde ise bu şart aranmaz. Sözelimi, deriden su kırbaşı yapıldığını anlatmak için amel kökü kullanılır, ama fiil kullanılmaz.⁵ Amel kökü de değişik formlarda insanın yaptığı iyi ve kötü ameller için pek çok ayette kullanılmıştır.

Kur'ân'daki pek çok ayette 'amel' kelimesi, iman kavramından hemen sonra ve 'sâlih' kaydıyla beraber kullanılır.⁶ Bunun anlamı, Allah katında, yapılan işin imanla bir anlam kazanacağını vurgulamak; Kur'ân'ın hedeflediği işin yararlı ve doğru dürüst olması gerektiğine dikkat çekmektir.

Sun': İşin bilinçli olarak yapılmasıdır. Sanat, işin nasıl yapılacağını bilmektir. Kur'ân'da Yüce Allah için şöyle kullanılmıştır: **"İşte bu, her şeyi gayet iyi yapan Allah'ın yapısıdır. Doğrusu O, yaptıklarınızı haber almaktadır."**⁷ Fiil, hayvan ve cansız varlıklar için kullanılırken sun', onlar için kullanılmaz. Sözelimi marangoza 'Sâni' denir, ama tacire denmez. Çünkü marangoz, ne yaptığını ve ne yapacağını bilir. Tacir ise, kazanıp kazanmayacağını yahut ne kadar kazanıp kazanmayacağını kesin olarak bilemez.⁸ Kur'ân'da bu kök genel olarak insanların yapıp ettikleri şeyler için (5/14, 63, 16/112, 24/30, 29/45, 35/8), sihirbazların yaptıkları işler için (20/69), Firavun ve kavminin

³ Bkz. Rağıb el-İsfehânî, **el-Müfredât**, s,575-576.

⁴ Bkz. Rağıb el-İsfehânî, **el-Müfredât**, s, 519-520

⁵ Bkz. Ebû Hilal el-Askerî, **Kitâbü'l-Furûk**, s, 146.

⁶ Örnek olarak bkz. 2 Bakara 62, 5 Maide 69, 18 Kehf 88, 19 Meryem 60...

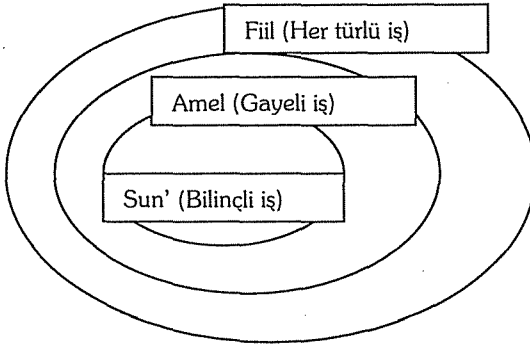
⁷ 27 Neml 88.

⁸ Bkz. Bkz. Rağıb el-İsfehânî, **el-Müfredât**, s, 134; Ebû Hilal el-Askerî, **Kitâbü'l-Furûk**, s, 147.

KUR'ÂN ve ÇALIŞMA HAYATI

yaptıkları için (7/137), Hz. Nuh'un gemi yapımı için (11/37-38, 23/27), Yüce Allah'ın yaptığı işler için (27/8) kullanılmıştır. Bu kullanımların hepsinde yapılan işin bir gayeye yönelik olarak ve özenle yapıldığı açıkça görülmektedir.

Bu üç kavram arasındaki ilişkiyi şu şekilde gösterebiliriz: Fiil > Amel > Sun'

Sa'y: Koşma demektir. Adv kökü de koşma demektir, ama sa'y adv'in altındaki koşmalar için kullanılır. Sa'y, iyi olsun kötü olsun işteki ciddiyeti belirtmek için kullanılır. Sa'yin iyi işlerde kullanılması daha fazladır. Hac ve umre ibadetlerinde Safa ile Merve tepeleri arasındaki yürümelere de sa'y denir.⁹ Sa'yin temelini oluşturan Hz. Hacer'in söz konusu koşturmasının kendisi ve çocuğu için su arama amaçlı olduğu düşünülürse, sa'yin amaçlı ciddi koşturmalar için kullanıldığı daha iyi anlaşılır. Kur'ân'da bu kök yeryüzünde bozgunculuk için çalışanların çabası anlatılırken (2/114, 205, 5/33,64), Ahiret yurdunu kazanmak için gösterilen çabalar için (17/19), davet yolundaki koşturmalar için (28/20, 36/20), tevhide karşı olan koşturmalar için (22/51, 34/5,38 79/22) ve bir de sihirbazların yaptıkları büyülerin kımıldaması için (20/20,66) kullanılmıştır. Olumlu olsun olmasın bu koşturmaların hepsinde büyük bir çaba ve emeğin olduğu açıkça görülür.

⁹ Bkz. Rağib el-İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 31.

Cehd: Chd kökü takat ve meşakkat anlamına gelir. Nefsin tüm var gücünü sarfetmesi ve meşakkati göğüslemesi için bu kök kullanılır. İctihad, cihad ve mücâhede bu kökten türemiş kavramlardır. Örneğin mücâhade, düşmana karşı savunmada tüm var gücünü seferber etme demek olup dış düşmanlara, nefis ve şeytanlara karşı olur. **“Allah uğrunda gerçek anlamda cihad edin”**¹⁰ ayeti her cihadın her üç türünü de kapsar.¹¹ Kur’ân’da mücâhede kökü Allah yolunda gösterilen tüm gayret, çaba ve savaş için kullanılmıştır. Ayrıca tüm var gücüyle yemin etmek için ‘cehd’ (5/53, 6/109, 16/38, 24/53, 35/42) ve sarf edilen çaba için ‘cühd’ (9/79) kullanılmıştır.

Bunlardan başka Kur’ân’da halk, inşâ, ca’l, iş anlamına emr gibi kavramlar da kullanılmıştır. Bunlardan yaratma anlamına gelen ‘halk’ daha çok Yüce Allah için kullanılmıştır. Yoktan var edici gerçek güç/Hâlik da sadece O’dur. “Allah sizi de sizin yaptıklarınızı da yaratandır.”¹² Ancak, bu kelime insanın yaptıkları için de kullanılmıştır. Hz. İsa’nın çamurdan kuş yapma mucizesi anlatılırken¹³ bu kök kullanılır ki bu kullanımlarda mutlak yaratma kastedilmemiş, şekil verme, takdir etme, bir şeyden bir şey yapma gibi anlamlar kastedilmiştir.¹⁴

Kur’ân’da çalışma ile ilgili olarak kullanılan kavramların çokluğu ve çeşitliliği, insan için çalışmanın önem ve gereğine işaret ettiği gibi, çalışmanın çok yönlülüğüne de işaret etmektedir. Ayrıca bu kullanımlar, insan çalışmalarının mahiyet ve hedefini belirleyerek onları anlamlı hale getirmektedir. Kur’ân insan *fiilinin*, gayeli bir biçimde yapılarak *amele* dönüşmesini, bilinçli bir biçimde yapılarak *sun’* olmasını, bunun için de tüm çaba ve gayretin sarf edilerek *cehd* ve *sa’* ile bütünüleşerek *salih amel* niteliğini almasını hedeflemiştir.

A. Kur’ân’da Çalışma

Evrende bulunan her şey hareket halindedir. Gök cisimleri, yerde bulunan her şey, hayvanlar, bitkiler ve hatta cansız /cemadat dediklerimiz bile. Güneş, ay ve yıldızlar hiç yerlerinde durmazlar. Kur’ân’ın deyişi ile **"onların hepsi bir yörüngede yüzerler."**¹⁵ Hayvanlar yaratılış

¹⁰ 22 Hac 78.

¹¹ Bkz. Rağıb el-İsfehânî, **el-Müfredât**, s, 142.

¹² 37 Saffât 96.

¹³ Bkz. 3 Alu İmran 49, 5 Maide 110.

¹⁴ Bkz. Veli Ulutürk, **Kur’an-ı Kerim’de Yaratma Kavramı**, s, 24-26.

¹⁵ 36 Yasin 40. Söz konusu ayetlerde şöyle buyrulur: "Güneş de yörüngesinde yürüyüp gitmektedir. Bu, güçlü ve bilgin olan Allah’ın kanunudur. Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği konaklar tayin etmişizdir. Aya erişmek güneşe

KUR'ÂN ve ÇALIŞMA HAYATI

gayelerine uygun olarak sürekli hareket halindedirler. Bitkiler de doğarlar, gelişirler, meyve verirler ve kuruyuncaya kadar bir değişim ve gelişim süreci içerisinde hep hareket halindedirler. Akan sular yosun tutmaz, durgun sular ise yosun tutar ve kokarlar. İşleyen demir bile pas tutmaz ve ısıldar. Cansız cisimler dediğimiz cematat bile, atom çekirdeğinin etrafındaki nötron-proton sürekli hareket halindedir. Varlıkların bu hareketliliği karşısında boş duran insana seslenirken şairimiz şöyle diyerek bu gerçeğe vurgu yapar:

"Leyse li'l-insani illa mâ seâ"¹⁶ derken Hüdâ,
Anlamam hiç, meskenetten sen ne beklersin daha?
Davran artık kârbânın (kervanın) arkasından durma, koş!
Mahvolursun bir dakikan geçse hatta böyle boş."

....

"Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
Bunların hakkında bilmem bir bahanen var mı? Dur!
Masivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:
Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn (çeşit çeşit iş) ile.
Ey, bütün dünya ve maffihâ (içindekiler) ayaktayken, yatan!
Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allah'tan utan!"¹⁷

Bir diğer düşünür ve şair İkbâl'e göre ise İnsan, bilhassa büyük amel ve yorulmayan faaliyeti sayesinde Allah'a yaklaşabilir.¹⁸ Ona göre Allah ve insan, yan yana duran ve beraber çalışan iki şahsiyettir.¹⁹ Yine bu anlayışa göre insan, Allah'ın yaratıcı kuvvetine iştirak etmek suretiyle mukadderatını gerçekleştirecek, Allah da imkân olarak onları iktibas edip fiile geçirecektir.²⁰ Bu anlayışları İkbâl'in kendi cümlelerinden okuyalım:

"Ey necip adam! Var olmak ne demektir biliyor musun? Zat Hakkın Cemâlinden nasip almak

Yaratmak nedir? Güzellik aramak! Başkalarına kendini göstermek!

Cemâlin olmayınca, var oluşun bütün bu hengameleri vücud bulmaz.

düşmez. Gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörüngede yüzerler." 36 Yasîn 38-40.

¹⁶ "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur?" 53 Necm 39.

¹⁷ Mehmet Akif, **Safahât**, DİB Yayınları, Ankara 1992, s, 21.

¹⁸ M. İkbâl, **Câvitnâme**, s, XXIII.

¹⁹ M. İkbâl, **Câvitnâme**, s, XXVII.

²⁰ M. İkbâl, **Câvitnâme**, s, XXXIX.

İSLÂM ve ÇALIŞMA HAYATI

Hayat hem fânî, hem bâkîdir/hep yaratılış ve iştiyaktır.

Yaşıyor musun? Müştâk ol, yaratıcı ol, bizim gibi ufukları tut!

Sana uygun olmayanı kur; kendi zamirinden başka bir âlem çıkart!

Başkalarının dünyasında yaşamak, hür insana zor geliyor.

Yaratma kuvveti olmayan herkes, önümüzde kâfir ve zındıktan başka bir şey değildir.

O, Cemalimizden nasibini almamış, hayat ağacından meyve yememiştir.

Allah'ın adamı! Kılıç gibi keskin ol! Sen kendi dünyanın kaderini yarat!"²¹

Varlıkların en şerefli, en onurlusu olarak en güzel bir biçimde yaratılan insan da hep hareket halindedir. İnanan inanmayan her insan hareket halindedir. İsteyerek ve istemeyerek /iradeli ve irade dışı mutlaka bir şeyler yapar. Uyanıkken isteğe bağlı olarak bir şeyler yapar, uykuda iken ise irade dışı olarak yine hareketlilik devam eder. Onun rüya âlemi sırlarla doludur. Her insanın gün boyunca yaptığı sayısız eylemler, hareketler, davranışlar vardır. İnsan düşünür, planlar, konuşur ve düşünüp konuştuklarını eylem planına döker. **"Herkes yaradılışına/karakterine göre davranır.."**²²

Yüce Yaratıcı, insanı yaratıp başıboş bırakmamıştır. Dünya ve ahirette insanın yararına olacak şekilde onun davranışlarını dizayn etmiştir. Bunun için ona akıl vermiş, kendini ve çevresini uyarıcı ayetlerle donatmış, peygamber göndermiş ve kitap indirmiştir. **"İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?"**²³ Evet yarattığını en iyi bilen Yüce Allah, insanı başıboş bırakmamıştır. Onun davranışlarını düzenleyen, planlayıp programlayan ölçüler koymuştur. Bunlara riayet etmek hem insanın kendi yararınadır, hem de insanlığın yararınadır. Dünya düzeninin, ekolojik dengenin korunması da buna bağlıdır. Bu ölçülere uymakla insan dünyasını kurtarıp kazandığı gibi, ahiretini de kurtarır ve kazanır. Ama bu ölçülere uymayan insan hem kendine kötülük etmiş olur, hem de başkalarına. Hem dünyasını karartmış olur, hem de ahiretini. **"İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz o da kendinizdir.."**²⁴

²¹ M. İkbâl, *Câvîtnâme*, s, 366-368.

²² 17 İsrâ 84.

²³ 75 Kıyame 36.

²⁴ 17 İsrâ 7.

"Doğrusu sizin çalışmalarınız çeşitlidir."25

İnsanın davranışlarını düzenleyip faydalı insan yetiştirmeyi hedefleyen İslam, tüm insanların yapıp ettiklerini 'amel' olarak adlandırırken; İslam insanının yapıp ettiklerini 'salih amel' diye niteler. İnanan inanmayan her insan bir şeyler yapar, amel işler; ama ancak inanan insan salih amel işler. İşte bu noktada Müslüman, diğer insanlardan ayrılır. İslam'a göre, davranışlara değer kazandıran, onları kalıcı kılan da inanç ve o inanç ölçülerine göre yapılan eylemlerdir. İnançsız olarak yapılan işler ve iman ölçülerine uymayan eylemler boş, anlamsız ve zarardır. Bu anlamda çalışmak ibadettir, ama her çalışma değil elbet. Müslüman'ın, İslamî ölçülere uygun olarak yaptığı bir çalışma ibadettir ki bu çalışmaya Kur'ân 'salih amel' adını vermiştir:

İslam, tüm davranışlarımızı değerlendirmiş ve onlardan kimini meşru / helal görmüş; kimini de yasak /haram görmüştür. Nitekim davranışlarımızın bu değerlendirilmesi, 'Efal-i Mükellefin' (Sorumlu insanın fiilleri) olarak adlandırılmış ve sekiz grupta incelenmiştir. Bunlar farz, vacip, sünnet, müstehab, mubah, haram, mekruh ve müfsit. Bunlardan ilk beşi helal ve meşru olan şeyler, son üçü ise yapılmaması gerekenlerdir. Ama inanın konuştuğu ve söylediği tüm her şey bu sekiz maddeden birisine dâhildir. İnanan insan davranışlarını buna göre ayarlamalı ve onların salih, güzel, iyi olanını yapmalıdır.

Salih amel, Allah'ın haklarıyla, insanların haklarının gözetilerek yapılan bilinçli davranışlardır. Yani içerisinde isyan olmayan, haram karışmayan, kötü ve zarar niteliği taşımayan her hareket salih ameldir ve ibadettir. Öyle ki, kişinin ailesinin geçimini temin etmesi için koşuşturması da ibadettir, helalinden kazanıp getirdiklerini çoluk çocuğuna ikram etmesi de ibadettir, Yaratanına karşı yükümlülüklerini yerine getirmesi de ibadettir.

Boş duranları kınayan İslam'ın Kitabı Kur'ân, koşturanlar adını verdiği bir suresinin ilk ayetinde²⁶ koşturanlara yemin ederek çalışıp çabalamaya teşvik etmiştir. Çalışıp çabalamaya teşvik eden ve İslam insanının çalışma profilini çizen pek çok ayetten bir kaç şöyledir:

*İnsanın ve yeryüzünün yaratılış gayesi onun salih amel işlemesidir: "İnsanların hangisinin daha iyi iş işlediğini ortaya koyalım diye, yeryüzünde olan şeyleri, yeryüzünün süsü yaptık."*²⁷ "Hanginizin daha iyi

²⁵ 92 Leyl 4.

²⁶ "And olsun Allah yolunda koştukça koşanlara.." 100 Adiyat 1..

²⁷ 18 Kehf 7.

İSLÂM ve ÇALIŞMA HAYATI

iş işlediğini belirtmek için, ölümü ve dirimi yaratan O'dur. O, güçlüdür, başlıyandır."²⁸

*İnanan kişi işini sağlam yapmalı, evrende kendisine sunulan nimet ve imkânlardan en iyi bir biçimde yararlanmasını bilmelidir: "Ey dağlar ve kuşlar! Davud tesbih ettikçe siz de onu tekrarlayın, diyerek and olsun ki, ona katımızdan lütufta bulunduk; geniş zırhlar yap, dokumasını sağlam tut, diye ona demiri yumuşak kıldık. Ey insanlar! Yararlı iş işleyin; doğrusu Ben yaptıklarınızı görenim."*²⁹

Çalışmalarda öncelikle Allah'ın rızası ve ahiret hayatını kazanmak gözetilmelidir: Dünyaya dünya kadar, ahirete ise ahiret kadar değer verilmelidir. Dünya sonlu ve yok olucu; ahiret ise kalıcı ve sonsuzdur. Ahireti hedefleyen kimse dünyayı da elde eder, ama gayesi yalnızca dünya olan kimsenin ahirette alacağı hiçbir şey yoktur. "Böbürlenme, Allah şüphesiz ki böbürleneni sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde, ahiret yurdunu gözet, dünyadaki payını da unutma; Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi, sen de iyilik yap; yeryüzünde bozgunculuk isteme; doğrusu Allah bozguncuları sevmez."³⁰ "İşte büyük kurtuluş şüphesiz budur. Çalışanlar bunun için çalışsın."³¹

Kadın olsun erkek olsun hiç kimsenin yapıp ettiği boşa gitmez: Herkes yaptığı iyilik ve güzelliğin karşılığını mutlaka görür. Kimi yaptığıının karşılığını dünyada peşinen görür, kimi ahirette görür, kimi de hem dünyada ve hem de ahirette görür. "Birbirinizden meydana gelen sizlerden, erkek olsun, kadın olsun, iş yapanını işini boşa çıkarmam..."³² "İyi hareket edenin ecrini zayi etmeyiz. Doğrusu, inanıp yararlı iş yapanlara, işte onlara, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada altın bilezikler takınırlar, ince ve kalın ipekliden yeşil elbiseler giyerek tahtları üzerinde otururlar. Ne güzel bir mükafat ve ne güzel yaslanacak yer!"³³

Çalışmalarımızın bereketlenmesi, anlamlı hale gelmesi, işlerimizin dünya ve ahirette yoluna girmesi, yaptıklarımızın hayrını görmemiz ancak, Allah ve Rasûlünün ölçülerine uygun davranmakla mümkündür: "Ey inananlar! Allah'tan sakının, dürüst söz söyleyin de Allah işlerinizi kendinize yararlı kılsın ve günahlarınızı size bağışlasın. Kim Allah'a ve

²⁸ 67 Mülk 2.

²⁹ 34 Sebe 10-11.

³⁰ 28 Kasas 76-77.

³¹ 37 Saffat 60-61.

³² 3 Alu Imran 195, 4 Nisa 124.

³³ 18 Kehf 30.

Peygamberine itaat ederse, şüphesiz büyük bir kurtuluşa ermiş olur."³⁴

*İnanan kişi, tüm yaptıklarını hesap gününün bilinci içerisinde yapar. Yaptıklarının yanına kalmayacağını ve onlardan dolayı sorgulanacağını hiç bir zaman aklından çıkarmaz. "Her kişinin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü -ki kendisiyle o kötülük arasında uzun bir mesafe olmasını diler-hazır bulacağı günü bir düşünün. Kullarına karşı şefkatli olan Allah size kendinden korkmanızı emreder."*³⁵

*Müslüman yaptığı iyiliğin karşılığını Allah'tan bekleyerek ve O'nun hoşnutluğunu umarak yapar. Görsünler, bilsinler ve beğensinler diye değil. "Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlar için artık korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir."*³⁶

*Yararlı işler yapanlara mükâfatları eksiksiz olarak ve fazlasıyla mutlaka verilecektir. "Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara karşı zalim değildir."*³⁷ "Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür."³⁸ "Onların hareketlerinin karşılığı Rablerinden bağışlanma ve zemininden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlerdir. İyi davrananların ne güzel eciri vardır!"³⁹

Allah katında çalışmalarımıza değer kazandıran, onların inanarak yapılması, iyi ve güzel olmasıdır. İmansız olarak yapılanların dünyada bir takım kazandırdıkları olsa bile, onların ahirette herhangi bir değer ve karşılığı olmayacaktır. Nitekim pek çok ayetinde Kur'ân, inkarcıların tüm yaptıklarının ahirette boşa gideceğini bildirmektedir: "Allah bozguncuların işini elbette düzeltmez."⁴⁰ "Rablerine karşı nankörlük edenlerin iyi işleri, tıpkı fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi ele geçiremezler. İşte derin sapıklık budur!"⁴¹ "O inkârcıların yaptıkları her işi ele alır, onu toz duman ederiz."⁴² "(İnkarcıların, dinden dönenlerin, iki yüzlü münafıkların.. mescid de yapsalar) bunların işleri dünya ve ahirette boşa gitmiş olur. İşte cehennemlikler onlardır, onlar

³⁴ 33 Ahzab 70-71.

³⁵ 3 Alu İmran 30.

³⁶ 2 Bakara 62; 5 Maide 69.

³⁷ 41 Fussilet 46; 45 Casiye 15.

³⁸ 99 Zilzal 7-8.

³⁹ 3 Alu İmran 136.

⁴⁰ 10 Yunus 81.

⁴¹ 14 İbrahim 18.

⁴² 25 Furkan 23.

orada temellidirler."⁴³ "Size, amelce en çok kayıpta bulunanları haber verelim mi, de. Onların dünya hayatındaki çalışmaları boşa gitmiştir, oysa onlar güzel iş yaptıklarını sanıyorlardı. Bunlar, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenlerdir. Bu yüzden işleri boşa gitmiştir. Kıyamet günü Biz onlara değer vermeyeceğiz. İşte onların cezası; inkârlarına, peygamberlerimi ve ayetlerimi alaya almalarına karşılık olarak, cehennemdir."⁴⁴ "O gün tartı tam doğrudur. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. Kimin sevap tartıları hafif gelirse, işte onlar da ayetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyana sokanlardır."⁴⁵ "Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Ama baki kalacak yararlı işler, sevap olarak da, emel olarak da, Rabbinin katında daha hayırlıdır."⁴⁶ Ayetlerde üzerinde durulan inanmayanların çalışmalarının boşa gideceği ifadesi, onların Müslümanlar aleyhinde yaptıkları çalışmaların bu dünyada başarısız kalıp hedefine ulaşmayacağı, yaptıkları iyiliklerin ahirette bir yararının/sevabının olmayacağı, bu iyiliklerinin onların şirk ve küfürlerinin üstünü örtmeye yetmeyeceği ve sonuçta yaptıklarının Allah katında herhangi bir değerinin olmayacağı şeklinde anlaşılmıştır.

Salih Akdemir, Sâmirî dillerde abd kökünün asıl anlamının "yapmak, meydana getirmek, çalışmak, üretmek" olduğunu söyler ve köke gerekmedikçe 'kulluk etmek' anlamı vermediğini söyler. Bu yüzden o, Fatıha suresi 5. ayetini "Yalnız Senin için ibadet eder/çalışır ve bundan dolayı da yalnız Senden yardım dileriz" diye çevirir.⁴⁷ Abd kökünde var olan efendisine bağlı olan, ona itaat eden ve onun hizmetinde çalışan anlamları da bu yaklaşımı destekler mahiyettedir.⁴⁸ Burada önemli olan kulun/abdin, efendisine bağlı olduğunu bilmesi, O'na muhtaç olduğunun farkına varması, O'nun isteklerini isteyerek ve severek yerine getirmesidir. Bunlardan birinin eksik olması, onun huzursuz olması ve çalışmalarının verimsiz olması anlamına gelecektir.

Özetleyecek olursak, Kur'ân sürekli hareket halinde olan insanın söz ve davranışlarını değerlendirerek, onu iyiye, güzele, doğruya, yararlıya yönlendirmiştir. Kur'ân, iyi, doğru, güzel, doğru ve yararlı işlerin tanım ve mükâfatlarıyla doludur. Kur'ân'ın salih amel dediği tüm bu güzellikler, aslında müslümandan sadır olması gereken davranışlardır.

⁴³ 2 Bakara 217; 3 Alu İmran 22; 9 Tövbe 17, 69.

⁴⁴ 18 Kehf 103-106.

⁴⁵ 7 Araf 8-9. Ayrıca bkz. 23 Müminûn 102, 101 Karia 6.

⁴⁶ 18 Kehf 46; 19 Meryem 76.

⁴⁷ Bkz. Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'ân*, s. 1.

⁴⁸ Bkz. Rağıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 479.

KUR'ÂN ve ÇALIŞMA HAYATI

İslam, bu güzellikleri ibadet olarak niteleyerek, davranışlara manevi bir boyut kazandırır. Buna göre İslam insanının davranışlarında dünya ve ahiret, madde ve mana hep iç içedir. Salih amel, hem sahibinin, hem de başkalarının yararına olan doğru dürüst söz ve davranışların tamamıdır. Salih amelin karşılığı hem dünyada hem de ahirette sahiplerine ödenecektir. Elbette salih amellerin ahiret kazanımları dünyadaki kazanımlarından çok daha fazladır.

Bütün bu açıklamalarımızdan da kolayca anlaşılacağı üzere, biz müslümanları geri bırakan dinimiz değil; onu yanlış anlamamız ve onun ölçülerine bir bütün olarak sarılmamamızdır. Yoksa beşikten mezara kadar bilgileneceği ve çalışmaya öngören ve tüm güzel çalışmalarını ibadet olarak değerlendirip karşılığında dünya ve ahiret ödülleri vadeden bir dinin sahiplerinin geri kalması düşünülemez. İslam, müslümanın hayatını 'zikrullah' ile 'fazlullah' arasında bir koşturmaca⁴⁹ olarak değerlendirmiş ve ona göre planlamıştır. Bir taraftan 'zikrullah'a (Allah'ı tanıyıp anmaya, O'nu her zaman hatırdaki tutup O'na göre yaşamaya) çağırmış; ardından da 'Fazlullah' diye adlandırdığı rızık talebine, dünya işine bizleri yönlendirmiştir. İslam'a göre müslümanın tam dinlenip istirahat edeceği yer cennettir. O, cenneti hak edinceye kadar koşturmak ve çalışmak borcundadır. Müslüman, kendisine emanet edilen zamanı yerli yerince ve en iyi şekilde değerlendiren kimsedir. İslam insanı hayırlı bir işte yorulur, bir başka hayırlı işte dinlenir. Nitekim Yüce Rabbimiz bunu şöyle belirtir: "Öyleyse, bir işi bitirince diğerine giriş. Ve yalnız Rabbine yönel, Onu iste, O'ndan iste."⁵⁰ Kur'ân'ın muhataplarına düşen ise, onun mahiyetini ortaya koyduğu çalışma dinamiğini muhafaza etmek ve onu yaşatmaktır.

B. Hadislerde Çalışma

Kur'ân'ın ilk muhatabı ve onun ilk uygulayıcısı olan Hz. Peygamber kendisi, peygamber olmadan önce ve sonra hiç durmadan çalışmış, yararlı ve hayırlı işlerin adamı olarak bu dünyadan ayrılmıştır. Söz buraya gelmişken, yukarıdaki açıklamalarla paralellik arz eden Hz. Peygamberin çalışma ile ilgili sözlerine kısaca deyinmek yerinde olacaktır.

İnsanlığı doğrularla tanıştırma görevi ile insanlar arasından seçilen, rehber insanlar peygamberler davetlerinin karşılığı olarak insanlardan

⁴⁹ Bkz. Bkz. 62 Cuma 9-10.

⁵⁰ 94 İnşirah 7-8.

İSLÂM ve ÇALIŞMA HAYATI

herhangi bir ücret / karşılık ne istemişler ve ne de beklemişlerdir. Onlar hep şu mesajı tekrarlamışlardır: "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak Âlemlerin Rabbine aittir."⁵¹ Onlar kendi geçimlerini kendi el emekleri, göz nuru ve alın teriyle kazanmışlardır. Sözelimi kaynaklarımız Hz. Âdem'in ziraatçı, değirmenci ve ekmekçi; Hz. Nuh'un gemici marangoz; Hz. Zekeriya'nın marangoz; Hz. Süleyman'ın zenbilküfeci; Hz. Davut'un demirci; Hz. İbrahim'in elbiseci olduğunu söylerler.⁵² Bu seçkin insanların bu farklı mesleklerde çalışmış olmaları, hem onların kendi hayatlarını kendi el emekleriyle kazandıklarını, hem de insanlığın yararına olan her mesleğin değerli ve onurlu olduğuna işaret eder.

Hz. Muhammed, Peygamberliğinden önce de sonra da durup dinlenmeden çalışan bir kimsedir. O, tüm diğer peygamberler gibi elinin emeği ile geçinen, insanların eline bakmayan, işini iyi yapan ve ölüm döşeğinde dahi işini bırakmayan bir peygamberdir. Peygamber olmadan önce çobanlık yapan Hz. Muhammed @, aynı zamanda iyi bir ticaret adamıydı. Hem de Mekke dışına da gidip gelen uluslararası bir tacir. O, altmış üç yıllık hayatını dolu dolu geçirmiş bir insandır. Bu sınırlı ömründe O, ne insanların haklarını görmezden gelmiş ve ne de Yüce Yaratıcıya karşı görevlerini aksatmıştır. O, gecesini gündüzünü insanlığın kurtuluşuna adanmış bir güzel insandı. O, ömrünün son anlarında Suriye taraflarına göndermek üzere bir ordu hazırlamış ve ölüm döşeğinde o ordunun yola çıkıp çıkmadığını sorup duruyordu. Ve o, bu plan ve programları düşünürken Hakka yürüdü. O, salih amellerin, kutlu eylemlerin içerisinde bereketli bir hayat sürdürdü ve onların içerisinde iken bu dünyadan ayrıldı.

Çalışma ile ilgili olarak O'ndan bize gelen pek çok hadis vardır. Onlardan bir kaçını burada vermek istiyoruz:

"Rızık talebinde bulunmak, her müslümана bir görevdir."⁵³

"Rızıkınızı yerin derinliklerinde arayınız."⁵⁴

"En onurlu kazanç, kişinin kendi eliyle kazandığıdır."⁵⁵

"Yüce Allah şöyle buyurur: Ey kullarım! Elini çalıştır ki, sana rızık vereyim."

⁵¹ 26 Şuara 109, 127, 145, 164, 180.

⁵² Bkz. Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, **el-İhtiyar**, İstanbul, 1980, IV, 170.

⁵³ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, II, 59.

⁵⁴ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I, 154.

⁵⁵ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I, 156.

KUR'ÂN ve ÇALIŞMA HAYATI

"Rızık talebinde ve ihtiyaçlarınızı gidermede erken davranın. Çünkü erken kalkıp işe koyulmak bereket ve kazançtır."⁵⁶

"Sanatkârlık, fakirliğe karşı bir güvencedir."

"Elbette Yüce Allah, sanatkâr kulunu sever. O, tembel tembel oturup duran kulunu ise sevmez."⁵⁷

"Mümin cennete girene kadar hayra doymaz."⁵⁸

"İki günü birbirine denk olan zarardadır."⁵⁹

"Avarelik / işsizlik, kalbi katılaştırır."

"Ameli kendisini geri bırakan kimseyi, soyu-sopu ilerletmez."⁶⁰

"Kulun ameli eksik ve kusurlu olursa, Allah onu sıkıntıya sokar."⁶¹

"Doğrusu Yüce Allah, sizden birinizin yaptığı işi iyi yapmasını ister."⁶²

"Helal mal, iyi kişi için ne güzel şeydir."⁶³

Hadislerdeki mesajları özetleyecek olursak, kendi geçimini kendi el emeği ile sağlayan Hz. Peygamber, müslümanı helal yollardan geçimini temin etmekle yükümlü tutmuştur. İnanan kişi, hem kendi geçimin sağlamak, hem de bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini sağlamak için çalışıp çabalamalıdır.

Veren el, alan elden üstün olduğundan, müslüman veren el olabilmek için çalışıp gayret etmelidir.

Allah'ın ölçülerine ters düşmedikten sonra, insanlığın yararına olan her meslek güzeldir, saygındır.

Hadisler, çalışmaya yönlendirirken, boş durmaktan, işsiz kalmaktan şiddetle sakındırmıştır. Çünkü işsizlik, avarelik insanı huzursuz yapar, strese sokar.

Hadisler, iş hayatına insanın en verimli ve üretken olduğu anlarda, sabah erkenden başlamayı öngörmektedir. Zaten İslam, sabah namazıyla günü başlatır ve gün bir başka namaz yatsı namazı ile kapanır. Namaz ibadetiyle müslümanın günü, çalışma hayatı adeta programlanmıştır.

⁵⁶ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I, 330.

⁵⁷ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I, 291.

⁵⁸ Tirmizî, İlim 19.

⁵⁹ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, II, 323.

⁶⁰ Ebu Davud, İlim 1; Tirmizî, Kur'ân 10; İbn Mace, Mukaddime 17.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, **Kitabü'z-Zühhd**, I, 25.

⁶² Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I, 285; Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr**, II, 286.

⁶³ Ahmed, IV, 197.

Çünkü namaz, namaz dışında da Yüce Yaratıcının gözetiminde kalmanın provasının yapıldığı bir kutlu ibadettir. Bu yüzden eskiler, 'sabah uykusu, rızka bir pusu', 'Akşamın şerrinden sabahın hayrı yeğdir' demişlerdir.

Hız. Peygamber söz ve davranışlarıyla üretken, verimli, atılımcı ve girişimci bir müslümanın yetişmesini hedeflemiştir.

Öte yandan müslüman, ele aldığı işin hakkını vermeli, onu en güzel, en iyi ve en kaliteli bir biçimde yapmalıdır.

İnanan kişinin kesintisiz dinleneceği yer Cennettir. Bu yüzden mümin, cenneti kazanana kadar hayırlı bir işi işlemeye doymaz ve kanmaz. Cenneti kazanmak ise, ahireti hesaba katarak dünya işlerini görmekle mümkündür.

Tarih boyunca müslümanlar bu anlayışla durup dinlenmeden çalıştılar ve yeryüzünün en güçlü, en uzun ömürlü medeniyetlerini kurdular. Ne zaman bu anlayıştan uzaklaştılar, bu sefer de yeryüzünün en zelil toplumları oldular. İşte halkanın son örneği Osmanlı. Bir küçük beylikten cihan imparatorluğuna uzanan yolda koskoca bir medeniyet. Ama onlar devlet adamıyla, halkıyla hep çalışarak bu payeleri kazandılar. Bir kaç örnek verecek olursak, Osmanlı padişahlarından I. Mehmet yay kırışi yapardı, II. Mehmet iyi bir bahçıvandı, Yavuz ve Kanunî kuyumcu, III. Murat okçu idi. III. Ahmet ve II. Mahmut hattat idiler. I. Mahmut abanoz ağacından ve fildişinden kürdan yapardı. III. Osman marangoz, III. Selim tezzyinatçı ve desenci idi. II. Abdülhamid de ince işlemecilik yapan bir marangozdu. Yaptığı eşyaları sattırıp ufak tefek ihtiyaçlarını giderdiği için kendisini yadırgayanlara I. Mahmut şöyle cevap veriyordu: "İnsanın alın teri dökerek kazandığının zevki başkadır. İçinde alınteri, göz nuru bulunan kazanç en helal kazançtır. Onun tadı, beti bereketi bir başkadır."⁶⁴

Bir aslanın artıklarıyla beslenen topal tilkiyi görüp Allah tilkinin bile rızkını ayağına getiriyor, o halde çalışmaya ne hacet deyip yatan adama şairimiz şöyle seslenir:

"Dolaş da yırtıcı aslan kesil, behey miskin!

Nişin yatıp kötürüm tilki olmak istersin?

Elin kolun tutuyorken çalış, kazanmaya bak!

Ki artığınla geçinsin senin de bir yatalak.

...

Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi..

⁶⁴ Bkz. M. Yaşar Kandemir, **Örneklerle İslam Ahlakı**, İstanbul, 1980, s. 329-330.

KUR'ÂN ve ÇALIŞMA HAYATI

Ne yaptı 'Biz mütevekkilleriz' diyen kümeyi?

Dağıttı kamçıya kuvvet, 'gidip ekin!' diyerek.

Demek, tevekkül eden, önce mutlak ekecek..⁶⁵

Sonuç olarak Kur'ân'ın öngördüğü çalışma, bilinç temeli üzerine dayanan, kişinin hem kendisine ve hem de başkalarına yararı olan, insanı iki dünyada da değerli ve mutlu kılan, gönül, beyin, dil ve diğer organlardan sadır olan eylemlerin tümüdür. Kur'ân'ın hedeflediği İslam insanı, hep hayır ve güzelliklerin adamı olan, dünya ve ahirette güzelliklere talip olan kimsedir. İslam insanı, hayır ve güzelliklere karşı doyumsuz olan bir ruha sahiptir.

İslam, insana sürekli çalışmayı emrediyor, ondan verimli bir çalışma istiyor. İlahî yasa, çalışanın dünya ve ahirette kazanacağını vaat ediyor. Hal böyle iken müslümana düşen, hayatı ve dünyayı boş vermeyi bırakmak, eksik ve yanlış kader ve tevekkül anlayışlarından kurtulmak; mirasyediliği terk edip çalışmak, üretmek ve kazanmaktır.

Son sözü yine şaire bırakıyoruz:

"Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hükmüne ram ol!

Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol..⁶⁶

⁶⁵ Mehmet Akif, **Safahât**, DİB Yayınları, Ankara 1992, s. 221.

⁶⁶ Mehmet Akif, **Safahât**, s. 392. Elimizdeki Safahat metinlerinde ilk mısra 'Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete ram ol' şeklinde ise de bunun doğrusunun 'hükmüne ram ol' şeklinde olduğu Kemal Edib Kürkçüoğlu gibi yetkin kişilerce belirtilmiştir. Bkz. A. Osman Koçkuzu, 'Mektuplar', Tasavvuf Dergisi, Ankara 2002, Sayı IX, s. 21.